

LENIN ÁLLÁSPONTJA A MUNKÁSÖNIGAZGATÁS BEVEZETÉSÉRŐL ÉS KÉSŐBBI SORSÁRÓL A SZOVJETUNIÓ ÁLLAMISÁGÁNAK ELSŐ ÉVEIBEN

A bolsevik OSZDP és Lenin vezette szocialista forradalom kezdeti kibontakozása idején, már a fiatal szovjet társadalom kialakulása és állandó forradalmi átalakulásának kezdetén felmerült a munkásönigazgatás bevezetésének társadalmi igénye. Kétségtelen, hogy a munkásönigazgatás bevezetése a Szovjetunió kialakulásának és létezésének első hónapjában Lenin tevőleges részvételével és alkotó hozzájárulásával történt, mint ahogy minden hasonló lényeges elhatározás és alapvető irányvétel is az októberi forradalom központi személyiségének érdeme volt.

Lenin munkásönigazgatási nézeteinek és a változó társadalmi gyakorlatra vonatkozó vizsgálatainak kapcsán ismételtelen felmerül a Lenin életművéhez való megfelelő viszonyulás kérdése. Nem vitás, hogy forradalmunk alapvető irányvételét illetően, különösen a harmincas évek derekától, amikor Tito elvtárs áll forradalmi harcunk élére, valóban lenini értelmezésben viszonyul Lenin életművéhez és merít belőle stratégiájához és taktikájához.

Mondani sem kell, hogy ez az alapvető igazság kiegészítésre szorul. A lenini értelmezés nálunk sem volt zökkenésmentes. A nemzetközi munkásmozgalom tényezői sem voltak egyértelműen kedvezőek, saját belső erőmegoszlásunk is nehezítette a helyes meglátás általános elfogadását és megvalósítását. Tito elvtárs történelmi érdemeinek egyike az a sikeres erőfeszítés, hogy a második világháború előestéjén személyesen és döntő módon hozzájárult a JKP megfelelő politikai vonalának kialakításához, s megtalálta a kulcsot, hogy a JKP szervezeteiben, pontosabban annak vezetőségében felszámolja a megosztottságot, s a forradalmi élcsapatot alkalmassá tegye a cselekvő és sokoldalú fellépésre. Ezt a sarkalatos feladatot Tito elvtárs úgy teljesítette, hogy a JKP tagsága levetkőzte szektáns magatartását és kialakította akcióegységét egy helyes, lenini értelemben felfogott társadalmi helyzetnek megfelelő politikai vonal alapján. Tito elvtársnak ezt az elévülhetetlen érdemét Doronjski elvtárs 1980. május 8-i búcsúbeszédében (Magyar Szó, 1980. május 9.,

3. oldal) így fogalmazta meg: „A pártban a frakció elleni harcot 1928-ban kezdte Zágrábban, és csak akkor tudta befejezni, amikor a párt élére került. Nem üldöztette a frakciósokat. Minden kommunista elé világos célt és feladatot tűzött. Mindennek eredményeként kialakult a cselekvési egység, ez pedig módot adott arra, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt eredményesen túljusson a kor minden viharán és összetűzésén.”

A történelmi igazsághoz tartozik az is, hogy a titói vezetőség politikai vonala ellenállásba is ütközött. Az ellenszegülők ugyancsak Leninre hivatkoztak és dogmatikusan értelmezve Lenin életművét, leninistáknak igyekeztek feltüntetni magukat. Tito elvtárs és a JKP vezetőségének nagy érdeme, hogy nemcsak kialakította az adott körülményeknek megfelelő forradalmi irányvonalat, de képes volt ezt a politikai vonalat életre is hívni, az egész JKP és az általa mozgósított tömegek forradalmi akciójának irányelvévé tenni.

Nálunk ma is időszerű a lenini életmű helyes értelmezése, bár lehetséges, hogy elméleti gondolkodásunkban és társadalmi gyakorlatunkban nem értelmezzük és hasznosítjuk mindig helyesen azt a hatalmas elméleti és gyakorlati hozzájárulást, amelyet Lenin életműve fémjelez.

Az életmű méretei és sokoldalúsága, de a társadalmi folyamatok természetete is megköveteli, hogy ne afféle „leninológiai” megközelítéssel tárgyaljuk Lenin életművét, megelégedve Lenin írásos hagyatékának aprólékos ismeretével és az akkori társadalmi-történelmi körülmények hű rekonstruálásával. Lenin életművét lenini módon kell értelmeznünk, úgy, ahogyan Lenin közelítette Marx és Engels életművét, ami minden, csak nem dogmatikus fetisizáló közelítés, s a legkevésbé sekélyeskedik el az „argumentatio ad hominem” citatológiájában. Ezért merül fel jugoszláv körülményeink közepette is a hogyan kérdése és az eredeti hamisítatlan leninizmushoz való hűség igénye.

Ez nálunk két alapvető okból időszerű és indokolt. Mint minden hatalmas életmű, többféle értelmezésre ad alkalmat, olyanra is, amely magának az életműnek a tagadását is jelenti. Ezért, mint Marx életműve esetében, a visszatérés igénye az eredeti, forrásmunkák alapján a lényegbevágó értelmezéshez mindig időszerű lesz Lenin esetében is. Így jelenthet számunkra mindig útmutatást, segítséget saját társadalmi fejlődésünk kritikai megvilágításához, tényleges eredményeink helyes értelmezéséhez, fogyatékoságaink, hibáink, ellentmondásaink túlhaladásához. A másik körülmény, amely a lenini életmű tanulmányozását állandóan időszerűvé teszi, abból következik, hogy forradalmi munkásmozgalmunk sok esetben nem a közvetlen forrásból, Lenin műveiből és életműve átfogó ismerete alapján fogadta be a lenini eszméket, hanem sok esetben a sztálinista dogmatista értelmezés közvetítésével, s ennek nyomaival még most is számolnunk kell.

Ezekre a körülményekre, a maga megfogalmazásában Stipe Šuvar 1974-ben Lenin és az öngazgatású társadalom témájára Szarajevóban megtartott tanácskozáson (Lenjinova misao i samoupravno društvo, Stu-

dijski centar Gradske konferencije SK BiH, Sarajevo, juna 1974., 456. és 457. oldal) így fejt ki: „... Nem elég csak kijelenteni, hogy pártunk mindig leninista volt¹ és az is marad. Ez különben sem felel meg a valóságnak. Elégtelen az is, amikor megállapítjuk, hogy forradalmunk Lenintől merítette ihletését. Úgy vélem, hogy társadalmunkban, még a Kommunista Szövetségben is különböző értelmezése létezik a leninizmusnak. Lenint és a világban kialakuló különféle szocialista gyakorlatot illetően még hazánkban, ahol a forradalom leninista ihletésű is többfélék a nézetek. Ezért bizonyos vonatkozásban időszerű a felhívás a Leninhez való visszatérésre, amennyiben a közhangulat állapotából indulunk ki. Az egyetemista korosztályok, amelyek ma tanulják a leninizmust kevéssé vagy egyáltalán nem ismerik a nagy gondolkodót. A funkcionalizmus és a pozitívizmus uralkodott el a társadalomtudományokban. Max Weibert idézi mindenki, Durkheimről mindenki tud. Divatba jött a frankfurti iskola. Én nem is vagyok ez ellen, ám Lenin és a leninizmus agyonhallgatása ellen igen. Dogmatikus embereink hivatkoznak Leninre és a leninizmusra, ilyen nevelésre viszont Leninnel és a leninizmussal kapcsolatban nekünk nincs szükségünk. Ilyen értelemben időszerű a Leninhez való visszatérés jelszava.”

Különféle módon osztályozható Lenin életművének értelmezése. Az átfogó és alapos mérlegelést, kritikát kiálló értelmezésen kívül, amelynek sok időszerű mondanivalója van a mai ember számára, sokféleképpen magyarázzák Lenint, hogy fedezetet keressenek saját elképzeléseik számára vagy éppenséggel azért, hogy magát Lenint és a kommunista mozgalmat és eszméket támadják. A helytelen értelmezések között megtalálható a polgári közelítés, amely alapján véve antikommunista polgári ideológizált álláspont. Ehhez csatlakozik azoknak a marxizmusra hivatkozónak az értelmezése, akik Lenint lényegében a sztálinista dogmatizmus szálláscsinálójának tekintik és a korabeli eszmei dilemmák és viták — a Leninnel szembeálló irányzatok protagonistái, mai távlatból szemlélve —, jelentőségét és nézeteik tartalmi értékét felnagyítják. Az ilyen újbaloldali nézetek mellett a dogmatikus-bürokrata, röviden sztálinista értelmezés a legelterjedtebb helytelen közelítés, amelynek hagyománya volt a nemzetközi munkásmozgalomban az utóbbi 50 évben, s amely mögött mint irányzat mögött hatalmas anyagi erő és jelentős társadalmi csoportérdek állott, függetlenül attól, hogy a leninizmus ilyen dogmatizálása Lenin életművét lényegében meghazudtolja.

*

A munkásönigazgatás témája kapcsán, mint az októberi forradalom egyik részletkérdésében, szintén jelen van Lenin különböző értelmezése. Az újbaloldali önkényes szubjektivisták magyarázóik hiányolják Leninnél, hogy nem volt eléggé önigazgatású, hogy Rosa Luxemburggal vagy a szakszervezeti ellenzékkel szemben etatista volt. A felületes és leegyszerűs-

rűsített szemlélet képviselői nálunk Jugoszláviában saját öngazgatásunk eszmei kiindulópontját és elméleti megalapozottságát egyenesen Lenin életművében és a kialakuló szovjet társadalom eredményeiben látják. Úgy tekintenek a szocialista öngazgatás megvalósulására Tito Jugoszláviájában, mint a Szovjetunió államiságának első éveiben létező öngazgatás lenini eszméjének és gyakorlatának közvetlen továbbfejlesztésére. A dogmatikus nézeteket vallók viszont egyszerűen elhallgatják, hogy öngazgatás is jelentkezett az októberi forradalom állandóan alakuló társadalmában. Elhallgatják, hogy bevezették és kialakulóban volt a közvetlen munkásöngazgatás a gazdasági tevékenység területén; hogy a szovjetek hatalma a forradalmi idők első éveiben nemcsak az állami gépezetnek a munkások és parasztok nevében gyakorolt hatalma volt, hanem a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek tanácsainak hatalma egyben a munkásosztály és a proletárdiktatúrát támogató parasztság közvetlen osztályszervezkedésének formája volt és saját osztályuralma megvalósításának módja.

Nálunk a munkásöngazgatás és a társadalmi igazgatás intézményesített bevezetésének első évtizedében, az ötvenes években, nem foglalkoztak behatóan a munkásöngazgatás mozgalmával és intézményeivel, amelyek jelen voltak a Szovjetunió államiságának első éveiben, még Lenin idejében. Elsősorban a proletárdiktatúra társadalmi szerepe és a szocialista állam elhalási és kiépítési formáinak elméleti és gyakorlati kérdései foglalkoztatták közérdeklődésünket. Útmutatásként is a szovjet társadalom kezdeti vívmányai és az akkori eszmei áramlatok kerületek az érdeklődés és a tudományos kutatások központjába. A gazdasági vállalatok közvetlen munkásöngazgatásával a szakközvélemény és ennek nyomán az egyetemi tankönyvirodalom csak a 60-as évek végén kezdett behatóan foglalkozni hazánkban a többségében leegyszerűsített szemlélet alapján igazolást és elméleti fedezetet keresve saját öngazgatású szocializmusunknak Lenin életművében és egy érveléssel többet a sztálinista revízió bürokratikus dogmatikus káros megnyilvánulása ellen.

A 70-es évek elején a munkások közvetlen igazgatásának kialakulását a szovjet gazdasági üzemekben (az öngazgatás nem szűkíthető le csak a munkásöngazgatásnak erre a formájára) a forradalom első éveiben, néhány jugoszláv társadalomtudós kezdte behatóbban kutatni², (Sava Živanov³, Ante Lešaja, Miloš Nikolić, Rudi Supek, Branko Caratan, Danilo Ž. Marković)⁴. Pedig Lenin fogalmazványa 1917 októberéből A munkásellenőrzésről szóló rendelettervezete címmel szerbhorvát nyelven már 1960-ban megjelent. Lenin 16 kötetes válogatott műveiben⁵ a sorozat 12. kötetében (az orosz nyelvű III. kiadás nyomán, magyar nyelven 1952-ben adják közre V. I. Lenin Művei 26. kötetében, amely szöveg nem volt megjelenése idejében hozzáférhető Jugoszláviában). Természetesen egy szöveg, mégha alapvető jelentőségű, sem világítja meg a helyzetet, s gyakran önmagában elégtelen helyes értelmezéséhez, de mindenképpen felkeltheti a figyelmet és az érdeklődést a behatóbb kutatások

iránt, ami ez esetben Lenin rendelettervezetének széles körű kézreadásával nem történt meg.

Az utókor számára a közvetlen munkásönigazgatás bevezetését a szovjet gazdaságban, de elsősorban a gyáriparban, két okból is nehéz átfogóan és tudományos megbízhatósággal elemezni.

Először is: a munkásönigazgatás, pontosan „a munkásellenőrzés” bevezetése a munkásellenőrzési bizottságai révén csak részben helytálló; valójában spontánul jelentkeznek ezek a szervek és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi viszonyok, s amikor már jelen vannak, az októberi forradalom számottevő erői különbözőképpen viszonyulnak a már kezdeti formáiban reálisan létező munkásönigazgatáshoz, megjegyezve, hogy a bolsevik párt felkarolta ezt az önigazgatást és a maga részéről intézményesítette, függetlenül attól, hogy már 1917-ben, a februári forradalom idején és még az októberi forradalom előtt jelentős és figyelemre méltó megállapodások és szabályzatok intézményesítették ezt a munkásönigazgatási formát, amely visszanyúl még az 1905-ös forradalom spontánul létrejött üzemi bizottságaihoz. Ehhez kapcsolódik az a körülmény, hogy a munkásellenőrzés üzemi bizottságai nem azonosak funkciójukban a munkások ellenőrzési jogával, amelyet a szocialista forradalom gyakorlata igyekszik széleskörűen kialakítani az államgépezet kiépítésével a huszas évek legelején, s amivel sok jelentős elméleti megfontolást tartalmazó írás foglalkozik.

A másik nehézség a tárgyilagos tudományos tárgyalási mód számára Lenin és a bolsevik párton belüli domináló irányzat viszonya a munkásönigazgatáshoz. Sok adat és érv szól amellett, hogy Lenin felkarolta a munkásönigazgatást, de legalább ennyi érvet lehet felhozni annak bizonyítására is, hogy röviddel a munkásönigazgatás hivatalos és intézményesített affirmálása után, határozottan elvetette a közvetlen munkásönigazgatást, és az egyszemélyes egyeduralmi vezetés szükségességét vallotta. Valójában, Leninnek a munkásönigazgatáshoz való mindkét viszonyulása fennállt. Arról van szó, hogy Lenin és a bolsevik párt az 1917-es novemberi napokat követően jelentős és többszöri politikai irányváltoztatást eszközölt. Érdemes tehát felmérni, hogy mennyiben jelent taktikai és mennyiben elvi, stratégiai fontosságú elhatározást egy-egy intézmény vagy megoldás bevezetése vagy annak megszüntetése és elvetése. Ez mindenképpen érvényes a kezdeti közvetlen munkásönigazgatás kérdésében, melynek értékelésekor Jugoszlávia társadalomtudósainak (akik behatóan foglalkoztak a Szovjet Köztársaság első éveiben kialakult munkásönigazgatás kérdésével) megoszlik a véleménye. Az egyik tudományos igényességgel fellépő tudósunk, Sava Živanov, a Belgrádi Politikai Tudományok Karának professzora, többé-kevésbé tévhitnek minősíti azokat a nézeteket, amelyek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak Lenin közvetlen munkásönigazgatást felkaroló nézeteinek és cselekvéseinek. Živanov professzor véleményét mindenképpen figyelembe kell venni, tekintettel arra, hogy legátfogóbban kutatta a 60-as évek végén és a 70-es

évek első felében a munkásönigazgatást, elsődleges forrásanyagok alapján, nem szorítkozva csak Lenin és a bolsevik párt forrásaira. Mégis e sorok írója azon a véleményen van, hogy bizonyos mértékben fenntartással kell fogadni egyes minősítéseit és következtetéseit, mert részben azok a tények, amelyeket Živanov professzor sorakoztat fel, noha nem cáfolják meg közvetlenül, de nem is támasztják alá minden esetben következtetéseit. A probléma felvetésének magvát érzékeltetve, hosszabban idézzük Sava Živanovot 1974-ből — amikor már kutatásai java részét befejezte és kialakította nézeteit és ítéleteit. A már idézett Lenin és az önigazgatás témájára szervezett, Szarajevóban megtartott tudományos tanácskozáson Sava Živanov (Lenjinova misao i samoupravno društvo, Studijski centar Gradske konferencije SK BiH, Sarajevo, juna 1974., 452. és 453. oldal) többek között kifejtette:

„Annak az igyekezetnek, hogy a kisajátított vállalatokban létrehozzák a munkások közvetlen önigazgatását, ami a szovjethatalom első éveiben kifejezésre jutott, szükségszerűen sikertelenül kellett végződnie, mert a maga nemében a valóság feletti »erőszakot« jelentette. Ez kísérlet volt arra, hogy a társadalmi fejlődés meghatározott szakaszát átugorják, amire még a forradalom sem képes, noha felgyorsítja a társadalmi fejlődést. Az önigazgatás valójában a szocializmus magasabb foka, az októberi forradalom lényegében csak lehetővé tette, hogy az odavezető úton el lehessen indulni, szükségszerűen az előbbi korszak visszamaradt kérdéseinek megoldásával. Ezért az etatizmus a szovjethatalom kezdeti szakaszának szükségszerűsége volt, egyedüli kulcsa annak, hogy az akkori Oroszország számos és összetett problémáit megoldhassák, s ezért az etatizmus forradalmi szerepet játszott...”

„Lenin nagysága és jelentősége — fűzi hozzá fejtegetésében Živanov — abban van, hogy felismerte és felismerését az ellenállások ellenére elfogadtatta a bolsevik párttal, miszerint a korábbi és az adott időszak számos problémáját képtelenség megoldani a szocializmus létrehozása és az egész osztály közvetlen igazgatása útján, hanem annak képviselői — az állam által, amely az osztály nevében igazgat... Tehát Lenin abból indult ki, hogy a munkások nem képesek, s nem kell közvetlenül igazgatniuk a gazdaságot, csak tanulniuk kell az igazgatást, valamint az igazgatás irányába kell vonzani őket. Ebben van a szakszervezetre vonatkozó elképzelése is mint az igazgatás és a gazdálkodás iskolája, amelyet ezekben az években vallott. Ezért úgy vélem — szögezi le Sava Živanov —, meg kell találnunk a kellő mértéket és a megfelelő viszonyulást igyekezetünkben, hogy saját önigazgatási elképzeléseinket Lenin gondolati rendszerére és történelmi jelentőségű életművére alapozzuk...”

Az önigazgatás jelentkezésére és jelenlétére a Lenin vezette oroszországi szocialista forradalom idején bizonyosak lehetünk már csak dedukciós következtetés alapján is. Mindmáig igazolja a munkásmozgalom több mint másfél évszázados forradalmi története, hogy minden olyan

esetben, amelyben nagy tömegek vesznek részt a forradalmi megmozdulásokban, felszínre kerül a munkásosztály önmagát felszabadító törekvése. Ez a törekvés a munka felszabadítását, a mindennemű elidegenedés leküzdését és az öngazgatás kialakítását, a társult munka társadalmának létrehozását jelenti. Így az oroszországi szocialista forradalom esetében egyáltalán nem tekinthető felfedezésnek, hogy ott is jelentkezett az öngazgatás, a termelésnek közvetlenül a munkások általi irányítása. A kérdés inkább a következő: Hogyan és milyen formák által, milyen mértékben jelentkezett az öngazgatás, hogyan alakította az öngazgatást a szocialista forradalom tudatos, élcsapat tényezője? A felvetett kérdést helyesen megválaszolni már csak azért is nehéz, mert a lenini korszakot egy olyan időszak követte, amely szavakban igen, de lényegében tagadja a valósághoz való leninista viszonyulást, s így a Lenin nagy történelmi jelentőségű életművéhez való viszonyulás is hamis. A sztálini dogmatikus elméleti megközelítés és társadalmi gyakorlat időszakának hatása kisebb-nagyobb mértékben ma is jelen van a nemzetközi munkásmozgalomban, nálunk Jugoszláviában is, még ha nálunk tudatosan vállaljuk is a gyakorlatiaskodó sztálinista dogmatizmus maradéktalan kiküszöbölését gondolkodásunkból és társadalmi gyakorlatunkból.

Ezért hangsúlyozta Tito elvtárs Lenin születésének centenáriumán, a moszkvai Pravdában közölt cikkében, idézve Lenint is: „A jugoszláv kommunisták mindig is nagyra értékelték Leninnek a marxizmushoz való alkotó viszonyulását. »Mi — írja Lenin — Marx elméletét egyáltalán nem tekintjük lezártnak és sérthetetlennek, hanem éppen ellenkezőleg, meggyőződésünk, hogy csak az alapkövét helyezte le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak kell minden irányban tovább fejleszteniük, ha nem akarnak elmaradni az élet mögött...« A marxizmus és leninizmus mint haladó tanítás — szögezi le cikkében Tito elvtárs — nem ismer el kész recepteket, nem tűri meg a dogmatizmust. A forradalmi elmélet szüntelenül fejlődik, kiegészül, sőt tökéletesedik is az új tudományos és elméleti ismeretek meg a forradalmi gyakorlatban szerzett tapasztalatok alapján...»

Mindennek ellenére mégis megtörténik, hogy a szándékukban antidogmatikusok a sztálinista etatista társadalmi visszasságokat, a marxizmus revízióját bírálva, valójában szembehelyezkednek a Lenin által képviselt nézetekkel és gyakorlattal, de módszerében ezt csak dogmatikusan viszik véghez. Ez akkor is létrejön, ha mai öngazgatási elképzeléseinket, már kialakult társadalmi körülményeink alapján nem is egyszer igyekezünk közvetlenül kapcsolatba hozni Lenin idő és társadalmi adottságaiából kiragadott nézeteivel és az általa sugalmazott és irányított társadalmi gyakorlattal. Ez a sekélyes közelítés, amely közvetlenül ellentmond Lenin módszerének⁶, szem elől téveszti, hogy a munkásöngazgatás kérdéseiben csakúgy mint a kibontakozó forradalom és az új társadalom közvetlen feladataira vonatkozó kérdésekben változott Lenin és a bolsevik párt álláspontja és gyakorlata, s így, ha ezeket kiragadjuk

társadalmi-gazdasági összefüggésükből Lenint is meghazudtoló, káprázatos szellemi mutatványokat produkálhatunk.⁷ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy Lenin tudatosan, az adott körülmények változásával és újabb felismerések alapján az ország gazdaságpolitikáját egy aránylag rövid időszak alatt néhányszor lényegesen megváltoztatta, s ezek a változások nem szorítkozhattak kizárólagosan csak a gazdaság területére.

Az öngazgatás témája kapcsán a lenini életműhöz és a Lenin szelleméhez való viszonyulás iskolapéldájaként Tito elvtárs véleményét hozhatjuk fel. A Lenin-centenáriumra írt cikkében (magyar nyelven könyv alakban először, némi rövidítéssel leközölve: Josip Broz Tito: A szocialista öngazgatás fejlődésének új szakasza. Válogatás J. B. Titónak a JKSZ IX. Kongresszusa utáni beszédeiből című 610 oldalas könyv, az újvidéki Forum Könyvkiadó és a VKSZ KB Politikai Tanulmányi és Képzési Központja 1977. évi közös kiadványa, az idézet a 159. oldalról) többek között kifejti: „A jugoszláv kommunisták hazájuk szocialista öngazgatása koncepciójának és gyakorlatának fejlesztésében éppen Marxnak, Engelsnek és Leninnek azokból az eszméiből indultak ki, amelyek szerint a munkásosztály a fő tényező a szocialista társadalmi viszonyok megteremtésében, s amely szerint az államnak sajátos funkciója van a szocializmusban. Attól függően, hogy miképpen fejlődnek a termelőeszközök társadalmi tulajdonán, valamint az öngazgatáson alapuló szocialista viszonyok, illetve, hogy miként növekszik a társult termelők hatása a munkájuk, életük és fejlődésük feltételét meghatározó döntéshozatal valamennyi folyamatára, mindinkább változni fog az állam szerepe is. Miután létrejön a társult termelők szabad közössége, mely a társadalmi újratermelés minden folyamatának tudatos, tervszerű irányítása alapján fejlődik, az állam fokozatos elhalásának történelmileg elkerülhetetlen útján mindinkább megváltoznak és korlátozódnak az államgépezet korábbi klasszikus funkciói.”

*

Gyakran, különösen szűkre fogott történelmi áttekintésekben találkozunk azzal a téves nézettel, hogy a munkásöngazgatást az akkori főváros tanácsa indítványozta közvetlenül a Lenin vezette Népbiztosok Tanácsának, s a Lenin megfogalmazású forradalmi törvény alapján⁸ indult sokat ígérő kibontakozásának útjára az októberi forradalom első heteiben⁹. Ehhez fűződik rendszerint az a tévhit is, hogy a munkásellenőrzési bizottságokra alapozott öngazgatás elszorult, s valószínűleg Lenin halála után, de mindenképpen a Sztálin nevével fémjelzett etatista rendszer kialakulásával már nem létezik.

A Szovjet Köztársaság első éveiben kibontakozó munkásöngazgatásnak jelentős irodalma van.¹⁰ A tisztánlátást e kérdésben elsősorban a téma ideologizáltsága akadályozza, s csak másodlagosan a tények és körülmények átfogó ismeretének hiánya.

Azáltal, hogy az ötvenes években a munkásönigazgatás a nemzetközi munkásmozgalom érdeklődésének homlokterébe került, a figyelem ismét a nyugat-európai országok munkásmozgalmának ez irányú múltbeli törekvései felé fordult, de az oroszországi és a fiatal Szovjet Köztársaság önigazgatási törekvései és megvalósításai felé is. Ez a körülmény még nem jelenti azt, hogy a téma kimerült, s tárgyaltan Branko Pribičević munkásmozgalmi történészünk megállapítása (előszavában Sava Živanov már említett 1975-ben megjelentetett monográfiájához, IX. oldal), miszerint: „Különbéféle körülmények közrejátszásával ezt az időszakot még nem kutatták ki kellőképpen a mi történelmi, pszichológiai és szociológiai irodalmunkban... Még várat magára a kísérlet, hogy az önigazgatás eszméjének nemzetközi méreteken való múltbeli előretörési történetét nálunk összehasonlító elemzés alá vegyék.”¹¹

Bizonyos, hogy az a hatalmas társadalmi feszültség, amely a cári Oroszország feltornyosult ellentmondásainak viharos, forradalmi túlhaladását megérlelte, elementáris erővel spontán megoldásokat és formákat hozott létre, amelyek közé tartoztak a munkások gyári bizottságai és a munkásellenőrzés mozgalma, a munkásosztály egyes részeiben úgy értelmezve, hogy ez közvetlen törekvés volt arra, hogy döntő szóhoz jussanak a munkások a gyárak és a gazdaság irányításában. Ebből következik tehát, hogy az elképzelések és a munkásönigazgatás különféle elképzeléseiből kiindulva, a gyakorlati megvalósulások igen nagy sokféleséget mutattak fel.

1917-ben és a rákövetkező években a munkásigazgatás gyakorlata mint a munkásosztály határozott törekvése megkövetelte a maga intézményesített formáit is, s ez már az 1917. évi februári forradalom első hónapjaiban kifejezésre jut. Az intézményesítés folyamatában az akkori fővárosnak van példaadó szerepe. Később az egyes iparvidékek a maguk sajátosságát is kifejezik a viszonyok, szervek és hatáskörüik jogi meghatározásával, így különösen az urali bánya-, és iparvidék, noha nyilvánvaló, hogy kifejezésre jut a központi hatalmi szervek és politikai tényezők hatása, hogy kialakuljon a munkásigazgatás és irányítás egységes modellje.

Vonatkozik ez a kettős hatalom idejének két alapvető időszakára, de az októberi forradalom idejére is. Az ideiglenes kormány jogi szabályokat szentesít és szabályozza a munkásellenőrzés kereteit, szerveit és hatáskörét. Maguk a forradalomban részvevő munkások már 1917-ben, a kettős hatalom idején elfogadtatták a Pétervári Gyártulajdonosok Egyesületével a maguk követeléseit.¹² A kettős hatalom idején a munkásellenőrző szervek kialakítják a maguk sajátos szervezeti felépítését, s júliusban meghozzák a munkásellenőrző bizottságok mintastatútumát, amelyet nemcsak a fővárosban, hanem a többi iparközpontban is alkalmaztak. Az októberi forradalom első napjaiban Lenin közvetlen közreműködésével a Népbiztosok Tanácsa meghozza az egész országra érvényes forradalmi törvényes rendelkezést a munkásellenőrző bizottságok működéséről.

A munkásigazgatás és ennek szervei alapvető jelentőséggel bírtak az üzemekben, ott jutnak kifejezésre mint a forradalom támasza, ott fejtik ki tevékenységüket mint a forradalmi munkásosztály szervezettségének egyik formája. Itt jelentkeznek a dilemmák is az üzemi szovjetek és az újra alakuló szakszervezetek között, ami végigkíséri a munkások három alapvető közvetlen szervezési formáját, mindaddig, amíg a szocialista forradalom válságos éveiben Lenin és az őt támogató tízek csoportja a nagy szakszervezeti vita kapcsán ideiglenesen az egyszemélyi parancsnoklási hatalom bevezetése és az állami kényszer alkalmazásával megvalósítandó ipari termelés mellett döntenek. Ettől kezdve nem jelentkeznek jelentősebb mértékben a munkásönigazgatási szervek az üzemben mint szervezeti és irányítási forma, még kevésbé mint a szocialista társadalmi viszonyok meghatározói.

A kettős hatalom idején és a szocialista forradalom időszakában a munkásönigazgatás sokfélesége ellenére is tipizálható. Igaz, az akkori szóhasználat is nehézségeket jelent, mert figyelembe kell venni, hogy az akkor még tényezőt képviselő egy-egy irányzat a munkásosztályon belül mit értett a munkásellenőrzés, a munkásigazgatás és más hasonló meghatározások alatt. Magát a munkásönigazgatást vagy a munkások közvetlen igazgatásának a megvalósítását abban az időben nem használják, noha az akkori munkásosztály egyes irányzatai tartalmilag valóban ezt szándékozták megvalósítani és a munkások többi részével elfogadtatni. Az akkori megvalósulásokat értékelve Sava Živanov a munkásigazgatás három egymástól eltérő munkásigazgatását különbözteti meg: a munkásellenőrzést, a gazdasági élet irányítását a munkások részéről, ami inkább csak igény volt és a munkásönigazgatás, ami szintén jelen volt, mint törekvés és lehetőség, de csak szórványos és kezdeti gyakorlatként.

A kettős hatalom idején a legelterjedtebb törekvés a munkásellenőrzés volt, amely különböző értelmezéssel és gyakorlattal 1917 júliusáig a tulajdonosokkal való együttműködés jegyében alakult. Ez megfelel a tőkés akkori magatartásának és a pétérvári munkásság általános hangulatának, tekintettel arra, hogy abban az időben a szociálforradalmároknak és a mensevikeknek van legnagyobb befolyásuk a munkások körében.

A munkásellenőrzés már a kettős hatalom hónapjaiban is ténylegesen magába foglalta a munkásoknak a termelés igazgatásában való részvételi módozatát. Többségében ez mégis azt jelentette, hogy az üzemi termelést a munkásokon kívüli tényezők, a tulajdonos vagy az államigazgatás irányítja, a munkások viszont csak ellenőrzik ezt az igazgatást.¹³ Az akkori orosz gyakorlatban ez az ellenőrzés gyakran közvetlen beavatkozást jelentett a termelés megszervezésébe és irányításába. A munkásellenőrzés elsősorban a vállalati szinten valósult meg, noha területi szinten is kialakultak a munkásellenőrző szervek és szervezeti felépítésük. A kettős hatalom idején, amikor a tőkés júliusban vissza akarták szorítani a munkások befolyását, amikor tagadják a már korábban elismert nyolc-

órás munkanapot, azon vannak, hogy felfüggeszék az üzemi munkásellenőrző bizottságok hatáskörét, s nagy számban lock outot alkalmaz-zanak — az üzemi munkásellenőrző bizottságok közvetlenül átveszik az ilyen módon a termelést beszüntetni akaró és a munkásokat elbocsájtó gyári vezetőktől az üzemek irányítását. Ezek a bizottságok jelentették a bolsevikok számára az alapvető reális támaszt az októberi forradalom első hónapjaiban is, s később is az államosítás gyors és teljes végrehaj-tásában a munkásellenőrző bizottságoknak döntő szerepük volt a már megszilárdult és kialakulóban levő új államhatalmi szervek mellett.

A gazdasági élet irányítása a munkások részéről az akkori körülmé-nyek között valójában mint járulékos tényező jelentkezett, az esetleges szűk látókörű fellépés ellensúlyozásaként, a munkásellenőrzés területi szintű szervei részéről. Lényegében mindig csak a munkások részvételé-nek biztosítását jelentették a fokozatosan kialakuló állami gazdaságirá-nyító szervek működésében. A közvetlen munkásönigazgatás fontos té-nyezője volt a forradalmi idők elvi és gyakorlati útkeresésének. Éppen Lenin irányzatának győzedelmeskedése szorítja háttérbe a közvetlen szo-cialista társadalmi viszonyok bevezetését szorgalmazók törekvését mint utópisztikus és irreális doktrinér törekvéseket, amelyek veszélyeztették volna azokat a kezdeti eredményeket, amelyeket már a hatalom meg-ragadásával az ország proletariátusának élcsapata elért.

A munkásellenőrzés kibontakozó mozgalmát végeredményben csak a bolsevikok helyeselték, forradalmi hozzáállásukból kifolyólag. A felszí-nen az anarchoszindikalista mozgalom volt a leghangosabb, de az csak-hamar a szakszervezetek újjászervezése alapján és a munkások szervezeti megerősítésével, a munkások és katonák tanácsainak kialakításával, az üzemi munkásbizottságok létrehozásával, csak nagyhangú szektás cso-porttá zsugorodott, s nem rendelkezett tömegbázissal. A szociálforradal-márok mint ideiglenes megoldást fogadták el és intézményesítették az üzemi munkásbizottságokat. Lényegében azonos, noha más elméleti ki-indulópont alapján, negatív viszonyulást tanúsítottak a mensevikek is. Úgy vélték, hogy az 1917-es forradalom csak polgári jellegű lehet mind-végig, hogy alapvető eredménye az lehet, hogy létrehoz Oroszországban egy többpártrendszerű polgári parlamentáris társadalmi rendszert, amely szabad utat nyit majd a felgyorsult tőkés fejlődésnek s ezzel erősödni fog majd a munkásosztály és létrejönnek a feltételek egy jövőbeli szo-cialista társadalom forradalmi átalakulásához. Történelemkívüliségükben még 1918-ban is, amikor már a hatalom kétséget kizárva a szovjetek kezében van, továbbra is a forradalom polgári jellegéről vallott állás-pontjukat ismétlik.

Ezért élesen elítélik az üzemi munkásbizottságok úgymond túlkapásait. Óva intik a forradalmi munkásságot, hogy kirekessze a tulajdonosokat a gyárvezetési felelősségből, hisz a proletariátus legbensőségesebb érdeke, hogy ne csak maga vállaljon felelősséget Oroszország fejletlen tőkés gaz-daságának fellendítéséért és azokért a feltornyosult üzemszervezési és

gazdaságirányítási válságokért, amelyek már nyilvánvalóan megmutatkoztak. Arra figyelmeztetnek, hogy amennyiben a munkások továbbra is azt hiszik, hogy az üzemek átvevése magát a szocializmust jelenti, megbizonyosodnak majd, hogy az a gazdálkodás csődjéhez fog vezetni és tömeges munkanélküliséget okoz.

A bolsevik párt a forradalmi események során a részletkérdésekben, de az alapvető meghatározó fontosságú kérdésekben is változtatta nézeteit és politikai irányvételét, befolyásolva ezzel a fejlemények alakulását is. Ez vonatkozik a munkásellenőrzésre is. Az áprilisi VII. értekezletén, amikor még azt a nézetet vallja, hogy az ország elmaradottsága és a lakosság túlnyomóan kistulajdonos volta miatt az orosz proletariátus nem tűzheti maga elé a célt, hogy megvalósítsa a szocialista átalakulást, A szovjetekről szóló határozatban többek között kimondja, hogy a forradalom kibontakozása „a munkások és a parasztok részéről az egész termelés felett való ellenőrzéshez... a gyárakban pedig a munkások ellenőrzéséhez kell, hogy vezessen”. Négy hónappal később, az 1917 augusztusában megtartott VI. kongresszuson, amikor már a szocialista forradalom távlatait körvonalazzák meg, a munkásellenőrzés jelentős mértékben jelen van, noha a hatalom megragadása és nem az általános szocialista társadalmi átalakulás az alapvető kérdés, amelyet a helyzet nyújt, s amelyet képes volt a Lenin vezette forradalmi élcsapat felismerni.

Ez a jellemzés pedig Leninre is teljes egészében vonatkozik. Még a Levelek a távolból csak a szovjeteket tárgyalja mint a forradalom szerveit, az Állam és forradalom kéziratában már a munkásellenőrzést és a munkások igazgatását is idesorolja, igaz, csak nagy általánosságban. Számára ezekben a hónapokban, de később is, a munkások üzemi bizottságai a forradalom lényeges tényezői, elsődleges meghatározói azonban a szovjetek, a hatalmi szervek kialakítása és szerepe az adott történelmi helyzet felmérése alapján. Jól érzékelteti Lenin nézeteit 1917. október 1-én keletkezett (szeptember végén írt) terjedelmes cikke (Lenin Művei, 26. kötet, Szikra kiadás, Budapest, 1952., 91—92. oldal): „A proletárforradalom előtt álló legnagyobb nehézség az egész népre kiterjedő legpontosabb és leglelkiismeretesebb nyilvántartás és ellenőrzés, a javak termelése és elosztása fölötti *munkásellenőrzés* megvalósítása. Amikor a munkatársai azt vetették szemükre, hogy a „munkásellenőrzés” jelszavának kiadásával szindikalista talajra csúszunk, ez az ellenvetés mintaképe volt a nem alaposan átgondolt, hanem sztruvista módra *bemagolt* „marxizmus” gyerekesen együgyű alkalmazásának. A szindikalizmus vagy tagadja a proletariátus forradalmi diktatúráját vagy tizenrangú ügynek tekinti, mint általában a politikai hatalmat. Mi a proletárdiktatúrát első helyre állítjuk... Amikor mi azt mondjuk: „munkásellenőrzés” és ezt a jelszót mindig a proletárdiktatúra *mellett*, mindig *nyomban* utána adjuk ki, ezzel meg is magyarázzuk, milyen államról van szó. Az állam valamely osztály uralmának szerve. Melyik osztályé?

Ha a burzsoáziáé, akkor kadet-kornyilovi-„kerenszkista” államisággal van dolgunk, amely miatt Oroszország dolgozói már több mint fél éve „kornyadoznak és kergülnek”. Ha a proletariátusé, ha a proletárállamról, azaz a proletariátus diktatúrájáról van szó, akkor a munkásellenőrzés a javak termelésének és elosztásának általános, mindent átfogó, mindenütt jelenlevő, legpontosabb és leglelkiismeretesebb *nyilvántartásává válhat.*”

Lenin forradalmi stratégiájában a munkásellenőrzés kiépült hálózata mint a munkásosztálynak a forradalomban létrejött hiteles szerve és szervezési módja, fontos tényező volt, s ezzel komolyan számolt. De nem táplált illúziókat sem irányukba, mert határozottan elvetette az anarchoszindikalista álláspontot, amely szerint közvetlenül lehetséges szocialista viszonyokat létrehozni a társadalmi és termelőviszonyokban. Elvetette a mensevik álláspontot is, amely a maga módján tétlenségre ítélte az ország proletariátusát, abból az elgondolásból kiindulva, hogy mivel nem értek meg az eszményi feltételek az oroszországi társadalom szocialista átalakulására, ez a forradalmi átalakulás csak egy jóval későbbi időszakban lesz majd esedékes.

Lenin nagysága és történelmi szerepe abban is megnyilvánult, hogy felfogadta és cselekvésre bírta a forradalom rendelkezésére álló erőit, hogy olyan utat válasszanak, amely reálisan járható, amely az adott történelmi és társadalmi körülményekben a szocialista forradalom kibontakozását biztosította. Ilyen vonatkozásban kell értékelnünk a Népbiztosok Tanácsának november 16-i (3-i) rendeletét a munkásellenőrzésről, amelynek tervezetét maga Lenin fogalmazta meg az októberi forradalom legelső forradalmi törvényeként. A lenini megfogalmazásban (V. I. Lenin Művei, 26. kötet, Szikra kiadás, Budapest, 1952., 277. és 278. oldal) a rendelet tervezete a következő:

„1. Valamennyi, legalább (összesen) 5 munkást és alkalmazottat foglalkoztató, illetőleg legalább évi 10 000 rubel forgalmat lebonyolító ipari, kereskedelmi, bank-, mezőgazdasági és egyéb vállalatnál be kell vezetni a termelés, a tárolás, valamint a termékek és a nyersanyagok adásvétele fölötti *munkásellenőrzést.*

2. A munkásellenőrzést a vállalatoknál dolgozó munkások és alkalmazottak gyakorolják, vagy közvetlenül, ha a vállalat olyan kicsiny, hogy ez lehetséges, vagy választott képviselők útján, akiket közös gyűléseken *haladéktalanul* meg kell választani, úgy, hogy a választásokról jegyzőkönyvet kell felvenni, és a megválasztottak neveit közölni kell a kormánnyal és a Munkás-, Katona- és Parasztküldöttek helyi Szovjetjeivel.

3. A munkások és alkalmazottak választott képviselőinek engedélye nélkül országos jelentőségű vállalatot, illetőleg üzemet (lásd: 7. §) leállítani, valamint az ilyen üzem menetén bármit is változtatni feltétlenül tilos.

4. E választott képviselőknek kivétel nélkül *minden* könyvbe és ok-

mányba, továbbá kivétel nélkül *minden* anyag-, szerszám-, valamint áru-raktárba és készletbe betekintést kell engedni.

5. A munkások és alkalmazottak választott képviselőinek döntései kötelezőek a vállalatok tulajdonosaira nézve, s az ilyen döntéseket csak a szakszervezetek és a kongresszusok helyezhetik hatályon kívül.

6. Valamennyi országos jelentőségű vállalatnál *minden* tulajdonos és a munkások és alkalmazottak *minden*, a munkásellenőrzés gyakorlására megválasztott képviselője felelős az államnak a legszigorúbb rendért, fe-gvelemért és a vagyon védelméért. A hanyagságban, a készletek, jelenté-sek eltitkolásában stb. bűnösök vagyonekobbzással és 5 évig terjedő börtönnel büntetendők.

7. Országos jelentőségű vállalatoknak számítanak mindazok a vál-lalatok, amelyek a honvédelem számára dolgoznak, valamint azok ame-lyek egy vagy más módon összefüggenek a lakosság tömegeinek megél-hetéséhez elengedhetetlenül szükséges cikkek termelésével.

8. A munkásellenőrzésre vonatkozó részletesebb szabályokat a Mun-kásküldöttek helyi Szovjetjei és az üzemi bizottságok konferenciái, va-lamint az alkalmazottak bizottságai fogják megállapítani képviselőik közös gyűlésein.”

Ez a törvényes rendelkezés sokkal kevesebb részletet tartalmaz, mint amelyek akkor már jogi természetű szabályozás útján a gyakorlatban megvalósult. A rendelkezés jelentősége elsősorban abban van, hogy kör-vonalazza a munkásellenőrzést a már meglévő gyakorlat alapján és, hogy azt beiktatja a szovjethatalom politikai rendszerébe, mindjárt a hatalmi rendszer kiépítésének kezdetén.

Teljesen lényegtelen, hogy eredetileg ki szorgalmazta az akkori esz-mej áramlatok képviselői közül a munkásellenőrzést és kik igyekeztek elvileg megalapozni a főváros és más iparvidékek forradalmi munkásai-nak a munkásellenőrzését. Ezért érdekes, de nem perdöntő, például Geor-ges Gurvitch francia szociológus fejtegetése 1965-ből, aki az 1917-es forradalmi eseményekben való részvétele alapján bizonygatja¹⁴, hogy a munkásigazgatást Oroszországban már az 1905-ös forradalom előtérbe hozta, s 1917-ben, Kerenski kormányzata alatt a főváros proudhonista szindikalistái szorgalmazták a munkásellenőrzést munkásigazgatás értel-mében, jóval azelőtt, mint ahogy ebben a kérdésben a bolsevikok és kü-lön Lenin kialakította volna álláspontját. A forradalmi folyamatok lo-gikája nem teszi sohasem lehetővé, hogy mindent jó előre kitervezve va-lósítson meg az események élén levő forradalmi szervezet. Sokan járul-nak hozzá a forradalmi folyamat kialakításával, különböző helyes meg-látások és tévhitek alapján. Ez ment végbe az októberi szocialista forra-dalom idején is.

Lenin nagyságát igazolja az is, hogy nemcsak a történelmi események-re hatott műveivel, hanem a forradalomban mozgósított tömegek alko-tókéességét, helyesen elemezve, képes volt a kellő időben, megfelelő módon hasznosítani elképzeléseit a forradalom és a felmerülő válságok

áthidalása érdekében. A huszas évben lefolytatott szakszervezeti vitában a szakszervezetek szerepe megnő a munkásellenőrzés bizottságával szemben. Ezt az álláspontját Lenin tudatosan vállalja, mint ideiglenes visszahozást az új gazdaságpolitika idején, amikor jelentős változásokat fogantatósítanak a gazdag és üzemvezetés terén általában, a Szovjet Köztársaságban. Ezekben a kérdésekben is, ahol a későbbi szocialista jellegű társadalmi fejlődés anyagi alapjának megóvását és továbbfejlesztésének feltételeit kellett biztosítani és azt, hogy a munkásosztály mint társadalmi kategória ne sodródjon a degradálás útjára, szintén teljes egészében kifejezésre jut Lenin mint olyan marxista, aki a legbonyolultabb körülményeket is képes valóban marxista elemzés alapján átfogóan, elvi alapokon, de egyben konkrétságában felfogni és megfelelően értelmezni.

Megjegyzések

- ¹ Stipe Šuvar fejtegetése szerint pártunk fokozatosan tette magáévá Lenin álláspontjait és közelítési módját a nemzeti kérdésben 1937-ben, a parasztkérdésben és a munkás-paraszt osztályszövetség kérdésében 1935 körül. A falu szocialista fejlesztésének lenini politikáját 1953-ban alakított ki a JKP, ezenkívül a hatalomra és az élszövetkezetre vonatkozó lenini nézetek befogadásának és kialakításának folyamatát tárgyalja. Idézett mű 460—462. oldal.
- ² A témakör hazai kutatói közül elsőnek említjük *Bruno Bjelićet*: Učešće radničke klase Sovjetskog Saveza u upravljanju privredom, IMPP, Beograd 1963., 20—108. oldal és *Dajić Putnik* tanulmányát a Prilog istoriji socijalizma negyediként megjelent folyóirat 1964. évi 1. számából.
- ³ Sava Živanov a nálunk közreadott legteljesebb monográfia szerzője: *dr. Sava Živanov*: „Radnička kontrola u Rusiji u godinama revolucije (1917—1918)”, Savremena administracija ISP, Beograd 1975., (192. oldal). Ezt megelőzően lényegesek megjelentetett tanulmányai: *dr. Sava Živanov* „Oktobarska revolucija i radničko učestvovanje u upravljanju proizvodnjom”, közzétéve a Munkásmozgalom Intézet tanulmánygyűjtemények sorozatában: Prilozi za istoriju socijalizma, 5 tom, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1968. (119—213. oldal) és az intézet beleolvadása után ugyanez a sorozatnak a Jelenkor Történeti Intézete kiadásában: *dr. Sava Živanov* „Radnička klasa i sindikati u upravljanju privredom, Kontroverze u Boljševičkoj partiji u diskusiji o sindikatima (1920—1921)”, Prilozi za istoriju socijalizma, 8 tom, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1971. (71—126. oldal).
- ⁴ *Ante Lešaja*: O pitanju upravljanja poduzećem u vezi sa Lenjinovim djelom, lekčözlve: Marks i savremenost, tom 6. četvrti naučni skup, Istituta za međunarodni radnički pokret, Beograd 1972. (260—257. oldal); *Miloš Nikolić*: Razvoj ideje radničkog samoupravljanja és Nagy József fordításában A munkásönigazgatás eszméjének fejlődése

címen, mindkét kiadványt a Szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyetem jelentette meg 1974-ben (különösen a magyar nyelvű kiadvány szerint a 109—151. oldal, M. Nikolić nézeteinek kiegészítését lásd az általa szerkesztett K. Marks, F. Engels, V. I. Lenjin: *Slobodno udruženi rad* című kétkötetes szöveggyűjtemény előszavában 72—77. oldal, kiadó: Centar PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Novi Sad, 1978.); *Rudi Supek*: *Participacija, radnička kontrola i samoupravljanje, Prilog povjesnom kontinuitetu jedne ideje*, Naprijed, Zagreb, 1974. (ld. különösen 47—54. oldal); *dr. Branko Caratan*: *Lenjin i rasprave o upravljanju i rukovođenju 1917—1920. godine*, megjelent a Lenjinova misao i samoupravno društvo, Studijski centar konferencije SK BiH, Sarajevo 1974. című kiadványban (71—82. oldal); *Danilo Ž. Marković*: *Lenjinov doprinos konstituisanju savremene sociologije rada*, megjelent a Naučni skup Lenjin i nauka, 24—26. januara 1974., Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1976. című kiadványban (191—199. oldal).

⁵ V. I. Lenjin, *Izabrana dela u 16 tomova*, tom 12. (Novembar 1917—február 1919), Kultura, 1960. Beograd, 7. és 8. oldal; a rendelet tervezett magyar nyelvű kiadása: V. I. Lenin Művei, 26. kötet (1917. szeptember—1918. február), Szikra kiadás, Budapest 1952., 277. és 278. oldal.

⁶ Nemcsak Lenin ama nézetére gondolunk, amely szerint „holt tudománnyá tesszük a marxizmust, kitépjük a lelkét...” ha megfeledezzünk arról a lényeges oldaláról, nevezetesen Engelsre is hivatkozva, hogy Marx és Engels tanai „nem dogmák, hanem gyakorlati útmutatások”. Szintén tömören, epigrammaszerűen, Inessa Armandnak intézett 1916. november 30-i keltezésű levelében Lenin a marxizmushoz való alkotó viszonyulását a következőképpen fogalmazta meg: „A marxizmus egész szelleme, egész rendszere azt követeli, hogy minden tételt (α) történelmileg; (δ) csak más tételekkel összefüggésben; (γ) csak a konkrét történelmi tapasztalatokkal kapcsolatban vizsgáljuk” (V. I. Lenin Művei, 35. kötet, (levelezés) 1912 február—1922. december, Szikra Kiadó, Budapest, 1956., 231. oldal).

⁷ Ilyen vonatkozású érdekes vállalkozás két osztrák szerző, Ernest Fischer és Franz Marek könyve, amelyet 1970-ben a Minerva (Szabadka—Belgrád) kiadó adott közre szerbhorvát nyelven *Šta je Lenjin stvarno rekao* címen (Was Lenin Wirklich Sagte, Verlag Fritz Molden, Wien—München—Zürich). Akármennyire elgondolkoztató és helyenként mehökkentő az ilyen publicisztikai tárgyalási mód, a könyv alapvető tartalmi problémáira és a szerzők témakezelésének vitatható módszerére Andrija Stojković professzor a szerbhorvát nyelvű kiadvány utószavában felhívja az olvasó figyelmét.

⁸ A munkásellenőrzésről szóló rendelet keletkezéséről és az azt lényegében megfogalmazó Lenin kéziratáról a Lenin Művek IV. orosz kiadás (1949. 26. kötet, 494. old.) magyarázatában a következőket közli: *A munkásellenőrzésről szóló rendelet tervezete* szolgált alapul annak a dekrétumnak tervezetéhez, amelyet a Munkaügyi Népbizottság dolgozott ki, és amely kiegészítésekkel és pontosabb megfogalmazásban a Pravda 1917. november 16-i (3-i), 178. számában jelent meg.

1917. november 14-én (27-én) a munkásellenőrzésről szóló rendelet tervezetét megvitatták az öszszorosországi Központi Végrehajtó Bizottság ülésén és jelentéktelen javításokkal elfogadták. November 15-én (28-án) a tervezetet a Népbiztosok Tanácsának ülésén vitatták meg. Az Izvesztyija VCIK 1917. november 16-i, 227. számában hozták nyilvánosságra „Rendelet a munkásellenőrzésről” címmel (65-ös megjegyzés, a 277. oldalhoz, az 1952-es magyar nyelvű Szikra kiadás szerint). — Ezt a szöveget közli az 1960-ban megjelent 16 kötetes V. I. Lenin Válogatott Művei (12. kötet, első megjegyzés és magyarázat, 493. oldal).

- ⁹ Sava Živanov professzor, aki a munkásigazgatást Lenin idejében nálunk legátfogóbb módon tanulmányozta, még kutatása elején 1968-ban közölt, első terjedelmesebb munkájában (Oktobarska revolucija i radničko učestvovanje u upravljanju proizvodnjom; Prilozi za istoriju socijalizma, 5; JKP, Beograd — 119 oldal) abból indul ki, hogy: „A munkások részvétele a termelés igazgatásában a Szovjet Köztársaságban, Októberrel kezdődött meg, s nem csak szükséges lépés volt a feltornyosult gazdasági nehézségek leküzdése érdekében a szovjet hatalom létrehozása idején...”. Saját hivatkozása szerint (uo. 123. oldal) az előbbi hazai kutatók, Bruno Bjelić és Dajić Putnik nyilván azonos véleményen voltak.
- ¹⁰ A régebbi szerzők közül külön figyelemre méltó Ana M. Pankratova (1887—1957), aki egy ideig a Vaproszi historii főszerkesztője is volt.
- ¹¹ Rudi Supek 1974-ben megjelent könyve: Participacija, radnička kontrola i samoupravljanje, Prilog povjesnom kontinuitetu jedne ideje, nyilván az első ilyen hézagpótló erőfeszítés.
- ¹² 1917. március 10-én aláírták a Megegyezést a nyolcórás munkanap bevezetéséről a gyárakban és az üzemekben, a gyárakban és az üzemekben megalakítandó munkásbizottságokról és békéltető bizottságokról. A megállapodást két fél írta alá: A Péterváradai Munkások és Katonák Küldötteinek Tanácsa és A Péterváradai Gyárak és Üzemek Tulajdonosainak Egyesülete.
- ¹³ A Péterváradai Központi Gyári Munkásbizottságok II. értekezletén 1917. július 12-én elfogadott Alapszabályok a már előbb biztosított jogok és gyakorlat alapján, többek között meghagyja, hogy a munkások normája csak a munkásbizottságok részvételével szabható meg, s a vezető tisztviselő csak a munkásbizottság jóváhagyásával maradhat vezető beosztásban, illetve, új vezető tisztviselő kinevezése csak akkor érvényes, ha a kinevezést a munkásbizottság jóváhagyja.
- ¹⁴ Lásd részletesebben Rudi Supek: Participacija, radnička kontrola i samoupravljanje, Zagreb, 1974. könyvében- 50. és 51. o.